

Editoriaal

Maarten De Waele, Hans Moors, Aart Garssen & Jannie Noppe

In onze huidige samenleving valt het woord “radicalisering” haast niet meer weg te denken. De term maakt zelf deel uit van een gedeelde mentale constructie die het beeld van oorlog, aanslagen, Daesh, Midden-Oosten, Parijs en religie oproept. Dit terwijl de term pas voor het eerst in 2004 in een intern document van de EU verscheen als mogelijke grondoorzaak van individuele gevoeligheid voor rekrutering door buitenlandse extremisten (Coolsaet, 2015). De latere aanslagen in Madrid en Londen deden het concept, als individueel proces dat leidt tot gewelddadig gedrag, uitgroeien tot het buzzwoord van de 21ste eeuw, binnen beleids- en academisch kader.

Zo hebben diverse onderzoekers zich doorheen de jaren gefocust op verklaringsmodellen die de grondoorzaken van “radicalisering” verklaren binnen een gestaagde procesbenadering zoals het trappenmodel van Moghaddam (2005) of het piramide model van McCauley en Moskalenko (2008). Waardevolle modellen, maar op de keper beschouwd ontbreekt in de radicaliseringsstudies vooralsnog een verklarende theorie die het handelen op individueel en situationeel niveau verbindt (Bouhana & Wikström, 2008). Verklaringen beperken zich tot hoe het komt dat iemand de neiging kan ontwikkelen om een terroristische daad te plegen of zich bij een terroristische groepering aan te sluiten, maar de specifieke context van dat handelen blijft goeddeels buiten beeld. Het accent ligt voorts overwegend op groepsprocessen die de neiging van het individu beïnvloeden, omdat er weinig bekend is over de specifieke achtergronden van individuele terroristen. Tegelijkertijd speelt het *problem of specificity* (Sageman 2004): veel mensen delen de kenmerken van terroristen, maar bijna niemand wordt terrorist. Dus wat maakt nu precies dat de een wel, de ander niet overgaat tot extremistisch geweld? Hoe verloopt precies die interactie tussen individuele factoren en contextuele kenmerken: “the original spark that ignites people’s passions and minds” (Atran 2007)? Veel verklaringen voor radicalisme of terrorisme overschatten het belang van *economic rationality* in menselijk handelen, of zijn georiënteerd op het accentueren van (psychische) gewoontepatronen en processen (emotionele prikkeling, ideologische betrokkenheid, sociale relaties, acculturatieprocessen, et cetera). De wisselwerking hiertussen krijgt echter weinig nadruk. En ten slotte zijn veel verklaringen beperkt generaliseerbaar, omdat ze teruggaan op lokale n=1 empirie.

Het gebruik van de term “radicalisering” is weliswaar niet geheel zonder gevaar. Het catalogeren van de term creëert binnen het maatschappelijk debat de neiging om niet-conventionele uitingen of gedragingen te beschouwen als mogelijke signalen van radicalisering. Dit terwijl standpunten die vaak aanvankelijk als radicaal werden omschreven, hebben bijgedragen tot de evolutie van onze democratische maatschappij (o.a. stemrecht voor vrouwen, socialezekerheidsstelsel, discriminatiewetgeving, etc.) (Moors, 2010). Daarom blijft het cruciaal om ook binnen onze maatschappij plaats te behouden voor radicalisme en niet-conventionele overtuigingen, weliswaar binnen de ons geldende rechtsregels (Easton et al., 2013). Het spanningsveld tussen enerzijds het garanderen van vrijheden en rechten aan burgers en anderzijds het expliciteren van de binnen onze rechtstaat geldende rechtsregels is tevens voelbaar voor eerstelijns werkers (i.e. politiediensten, hulpverleners, lokale actoren, forensisch therapeuten, etc.) die

op dagelijkse basis werken rond veiligheid, preventie en het bewerkstelligen van een inclusieve maatschappij.

Vanuit de themaredactie werd doelbewust gekozen om, vertrekkende vanuit een academisch kader rond het fenomeen, het woord te bieden aan vooraanstaande practitioners die binnen hun werkveld zicht hebben op goede praktijken, de “what works”, noden en tekortkomingen binnen het huidige beleid.

Fenomeen en aanpak vanuit België en Nederland

Een themanummer benaderen vanuit de praktijk is echter enkel zinvol indien de lezers ook kennis hebben van het fenomeen en de manier waarop dit fenomeen in de twee landen beleidsmatig wordt aangepakt. Beide landen hebben ondertussen een evolutie doorgemaakt in het kader van een integrale aanpak van radicalisering, extremisme en terrorisme, maar waar staan we nu precies?

Nederland

Nederland reageerde snel op de terroristische aanslagen van 9/11. Eind september 2001 presenteerde het kabinet een Actieplan Terrorismebestrijding en Veiligheid. De nationale maatregelen gingen over het bewaken en beveiligen van objecten en personen, crisisbeheersing en het ontwikkelen van scenario's in relatie tot verschillende dreigingsniveaus. De capaciteit van de inlichtingendiensten werd uitgebreid. In de volgende maanden rapporteerde het kabinet frequent aan de Tweede Kamer over actuele bedreigingen, de voortgang en de effectiviteit van het terrorismebeleid.

Het ontstaan van een breed beleids- en praktijkperspectief

Het besef dat Nederland niet gevrijwaard was van terroristische dreiging uit radicaal-islamitische kring werd even heel concreet. Begin 2002 schoten grenswachten in het Indiase Kashmir twee Eindhovense jongemannen dood. Wat deden die daar? Met welke motieven waren ze uitgereisd? Een paar maanden later werden diverse aanhoudingen verricht “die verband houden met de waargenomen tendens tot radicalisering en rekrutering voor de jihad door leden van extremistische organisaties.” Velen vermoedden in eerste instantie dat de moordenaar van Pim Fortuyn (6 mei 2002) uit de moslimgemeenschap afkomstig was. Dat bleek al spoedig niet het geval. De teerling was niettemin geworpen. De rekrutering van jonge Nederlandse moslims voor de jihad werd een topos. In augustus 2002 werden twaalf Al-Qaida verdachten opgepakt.

Eind 2002 wees het kabinet erop, dat rekrutering samenhang met radicaliseringstendenzen binnen de islamitische gemeenschappen. Om die ontwikkeling te neutraliseren, stelde het kabinet een brede benadering voor: preventie, repressie en vroegtijdige interventie. Het integratiebeleid zou minder vrijblijvend moeten worden en een effectiever uitwerking moeten krijgen. De gemeenschappen zelf waren hierbij ook aan zet. Medio 2003 was die brede benadering uitgewerkt in een drietal aandachtsgebieden: bewaking en beveiliging, contraterrorisme en voedingsbodems voor radicalisering en terrorisme. Met de aanslagen in Madrid in maart 2004 en de moord op filmmaker Theo van Gogh (2 november 2004) werd dit beleid onmiddellijk op de proef gesteld.

Vanaf dat moment is in Nederland tamelijk consequent beleid gevoerd om met een integrale aanpak polarisatie, radicalisering en de extremistische uitwassen hiervan tegen te gaan. Consequent, bijvoorbeeld in de aandacht voor coördinatie en informatie-uitwisseling (in september 2004 wordt een Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding aangesteld), maar ook in het betrekken van gemeenten en hun lokale ketenpartners bij het voorkomen en bestrijden van radicalisering. Het belang van lokale interetnische en interreligieuze dialoog werd onderstreept, er kwam scherper toezicht op subsidies en aandacht voor de weerbaarheid van moslimjongeren. Volgens de minister van Vreemdelingenzaken en Integratie (maart 2005) was integratie in sociale verbanden die de waarden van de democratische rechtsorde ondersteunen de beste garantie tegen radicalisering. Dat bracht *street-level professionals*, zoals jongerenwerkers, maatschappelijk werkers, politiemensen, leerplichtambtenaren en docenten, in het spel. Hen werd een cruciale en actieve positie toebedeeld bij het vergroten van bewustzijn, vroegtijdige signalering en het mobiliseren van tegenkrachten in de directe omgeving van moslimjongeren *at risk*.

In de maanden daarna bevestigden de ministeries van Justitie en Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties die lijn. De gemeenten en hun lokale partners hadden het voortouw bij de uitvoering van de integrale aanpak. De nationale overheid moest dat mogelijk maken, namelijk door het beschermen van de democratische rechtsorde, door voorwaarden te scheppen om mensen bij de Nederlandse samenleving te betrekken en door te stimuleren en te faciliteren wat lokaal op touw werd gezet. In verschillende variaties en met diverse accenten is dit beleid tot op de dag van vandaag aan de orde. Consequent dus, maar wat ontbrak was continuïteit.

Het haperende beleidsgeheugen

Het Nederlandse beleid sinds 2007, toen het kabinet het Actieplan Polarisation en Radicalisering 2007-2011 presenteerde, is de afgelopen jaren in een aantal evaluaties onder de loep genomen. Het Actieplan omvatte drie sporen: lokaal, nationaal en internationaal. In de kern was het een stimuleringsprogramma. Voor de uitvoering ervan was in totaal € 28 miljoen begroot en werd uiteindelijk € 14,46 miljoen besteed. Hiervan ging bijna € 11 miljoen naar het lokale spoor om lokale projecten te ondersteunen. De projecten richtten zich aanvankelijk vooral op radicalisering en met name op islamitische en extreemrechtse radicalisering en daarnaast op polarisatie. Geleidelijk verschoof de focus, mede onder aansturing van de nationale overheid, naar de preventie en het signaleren van (voedingsbodems) van polarisatie. In eerste instantie waren de projecten beperkt van omvang en relatief beperkt in het bereik van doelgroepen. Later lag de nadruk op het vergroten van bereik, bijvoorbeeld met onderwijsprojecten, tentoonstellingen en de inzet van sociale media.

Uit deze periode is een aantal lessen getrokken. In preventie en bestrijding is het belangrijk om radicalisering en polarisatie in samenhang te benaderen. Dat gaat het best door middel van een persoonlijke benadering, persoonlijke verhalen en specifieke casuïstiek, in direct contact met jongeren die gevoelig zijn voor radicalisering. Projecten moeten aansluiten bij hun belevingswereld en bij hun wijze van communiceren, bij voorkeur in samenwerking met ervaringsdeskundigen en vertegenwoordigers uit *peergroups*. Cruciaal bleek de mate waarin gemeenten erin slaagden om intern regie te voeren op de onderlinge afstemming van professionele handelingsperspectieven vanuit

openbare orde, welzijn, onderwijs, maatschappelijk werk, jeugdbeleid en wijkgericht werken. Het Actieplan is een noodzakelijke impuls gebleken en initieerde veel en verscheiden polarisatie- en radicaliseringprojecten op lokaal niveau, die waarschijnlijk hebben bijgedragen aan het vergroten van de weerbaarheid van jongeren en een scherpe bewustwording onder bestuurders en *street-level professionals*. Dat uitte zich onder meer in versteviging van netwerken tussen gemeenten en lokale uitvoeringsorganisaties enerzijds en netwerken met organisaties die wortelen in de doelgroepen anderzijds. Al doende is er veel kennis en ervaring opgebouwd. Maar de systematische monitoring en evaluatie van de effectiviteit van de projecten liet te wensen over. Beleidstheorieën werden dikwijls niet geëxpliciteerd en een verklarende theorie voor interventies ontbrak (Van Guldener & Potman, 2012; Moors & Dückers, 2016).

Een direct vervolg op het Actieplan kwam er niet in 2011. Na de eerste reeks van aanslagen aan het begin van de 21ste eeuw stond het dreigingsniveau in Nederland sinds 2009 op 'beperkt.' De hiervoor geschetste ontwikkelingen vonden feitelijk plaats 'buiten het beleid', zoals intensivering van het gebruik van sociale media, ingrijpende bezuinigingen bij de overheid en geopolitieke veranderingen in het Midden-Oosten en Noord-Afrika als gevolg van de Arabische Lente. Net als in verschillende andere Europese landen werden in Nederland bestaande preventieve programma's in 2012-2013 "afgeslankt". Deels werd dit gemotiveerd door een scherpere focus op concrete risico's en dreigingen. Preventieprogramma's richtten zich niet meer op hele bevolkingsgroepen, maar waren gefocust op interventies bij geradicaliseerde individuen. Er was twijfel over de effectiviteit van brede preventieprogramma's. De brede preventieve insteek van het Actieplan maakte plaats voor een specifieke aanpak geconcentreerd op gekende risico's van gewelddadige radicalisering. Met als gevolg dat de alertheid voor extremisme op het lokaal niveau weleens zou kunnen verminderen, evenals de expertise bij *street-level professionals* om radicalisering vroegtijdig te herkennen (Kop & Moors, 2015).

Hoe succesvol was het Nederlandse beleid?

De daadwerkelijke aandacht en capaciteit om gericht, gedragen en geborgd te werken aan het tegengaan van radicalisering en het voorkomen van terroristische aanslagen fluctueert tussen 2011 en 2015 nogal. De voornaamste spelers in het veiligheidsdomein, zoals AIVD, OM, NCTV en politie, werkten weliswaar nauw samen aan het verbeteren van het preventiebeleid, dreigingsanalyses en informatiedeling, maar ook zij moesten inleveren vanwege verschuivende politieke prioriteiten en bezuinigingen. Meer sociaal-gerichte partners, zoals de ministeries van OCW en SZW, waren echter tot 2013 minder of in het geheel niet aangesloten bij wat intussen het contraterrorisme-beleid was gaan heten. Dat zette dit beleid bij uitstek in de sleutel van veiligheid. De ontwikkelingen op het lokale niveau weerspiegelen wat er landelijk gebeurde. Zonder zichtbare dreiging en politieke aandacht was er bij gemeenten en hun lokale partners tussen 2011 en 2013 weinig aandacht voor radicalisering en terrorisme. De capaciteit en beschikbare expertise namen af.

In die situatie kwam verandering doordat in 2012-2013 de terroristische dreiging zelf veranderde. De AIVD constateerde dat het jihadisme in Nederland gedragen werd door sterke fluïde netwerken. Uitreizigers sloten zich aan bij ISIS, Al-Qaida of verwante groepen en de dreiging vanuit terugkeerders of sympathisanten leek toe te nemen (Van Ginkel & Entennmann, 2016). Aanslagen in Frankrijk in 2012, België in 2014 en

Frankrijk, Denemarken, Zweden en opnieuw Frankrijk in 2015 toonden zonneklaar hoe reëel die dreiging is. In Nederland begon de samenwerking zich in 2013 en 2014 op nationaal niveau weer te verbreden. De politieke urgentie was toegenomen. Er kwam – net als voorheen – weer breedte in het perspectief op polarisatie, radicalisering en het voorkomen van extremistisch geweld. In 2014 formuleerden de ministeries van VenJ en SZW gezamenlijk het Actieprogramma Integrale Aanpak Jihadisme. Dit Actieprogramma omvatte in totaal 38 beleidsinitiatieven en maatregelen en concretiseerde hiermee de brede benadering die eerder verdwenen leek en bracht de veiligheids- én sociaalgerichte partners weer bijeen in een gezamenlijke inzet om de dreiging te bestrijden en te investeren in kennis, contact en capaciteit – onder coördinatie van de NCTV (Noordegraaf et al., 2016).

De nadruk ligt in het Actieprogramma op informatie-uitwisseling en samenwerking tussen politie- en inlichtingendiensten om personen en netwerken in kaart te brengen en in beeld te houden, risico's per terugkeerder te taxeren en toegespitste middelenmixen van strafrechtelijke, bestuurlijke of maatschappelijke maatregelen te ontwikkelen. Daarnaast is er ruim aandacht voor de online-activiteiten van (potentiële) jihadisten en ligt er hoog accent op de samenwerking met en tussen eerstelijns professionals bij het signaleren en voorkomen van ontstaan en groei van (fluïde) netwerken die radicale boodschappen verspreiden. Het ministerie van SZW is intussen – eveneens in het kader van het Actieprogramma – een meerjarenaanpak gestart om de weerbaarheid tegen maatschappelijke spanningen te vergroten. Belangrijk voor het lokale niveau is dat de Expertise-unit Sociale Stabiliteit (ESS) sinds 1 februari 2015 operationeel is geworden. ESS biedt actief praktijkgerichte expertise aan voor gemeenten en professionals. Vooruitlopend op de evaluatie van het Actieprogramma door de Inspectie VenJ begin 2017, moge alvast gezegd zijn, dat er de afgelopen paar jaar een wereld is gewonnen. Maar het leidt geen twijfel dat die inhaalslag met de nodige hobbels gepaard gaat. Dat geldt op landelijk en op lokaal niveau. Organisatie- en coördinatievermogen, capaciteit en contacten moeten toch vanaf weinig weer worden opgebouwd. Veel kennis, ervaring en vooral vertrouwen is hoe dan ook verloren gegaan (Witte & Jacobs, 2015; Noordegraaf et al., 2016).

Daar staat echter tegenover, dat in Nederland nog geen terroristische aanslagen hebben plaatsgevonden. Een wrange uitzonderingspositie, vergeleken met de omringende landen. Ter verklaring verwezen experts in hun commentaren bij de recente aanslagen in Frankrijk, Duitsland en België naar de Nederlandse praktijk om “in de haarvaten van de samenleving” te werken aan preventie en repressie. Daar hebben ze ongetwijfeld gelijk in. Maar we hebben simpelweg ook gebouwd.

België

In tegenstelling tot Nederland werd België op 22 maart 2016 wel opgeschrikt door terreurdaden. De daden zelf kwamen als donderslag bij heldere hemel, maar kwamen geenszins onverwacht. Daesh leden en sympathisanten hadden meerdere malen via videoboodschappen te kennen gegeven dat België, naast o.a. Frankrijk, een doelwit was voor aanslagen én ook experts waarschuwden voor deze daden van terreur. Zo stelde Rob de Wijk, directeur van het Centrum in Den Haag voor Strategische Studies en deskundige op het gebied van internationale betrekkingen en veiligheidszaken, dat de relevante vraag niet langer was of er een aanslag zou plaatsvinden, maar wel wanneer

die er zou komen (Belga, 22 maart 2016). 22 maart, enkele dagen na de arrestatie van Salah Abdeslam bleek het geschikte moment.

De radicale niche

Al enige tijd was duidelijk dat er zich in België een niche had gevormd van individuen en groeperingen die extreme overtuigingen mee- en uitdragen die haaks staan op waarden van de liberale democratische samenleving. Deze opgebouwde niche kwam niet plotse-ling aandraven, maar is reeds lange tijd aanwezig in België. Reeds in 2004 werd duidelijk dat een actieve niche steun had verleend aan de aanslagen in Madrid, toen leden van de GICM (Groupe Islamique Combattant Marocain) cel in Maaseik werden gearresteerd. Eén jaar later werd de situatie voor België nog penibeler toen bakkersassistente Muriel Degauque uit Charleroi de eerste Westerse zelfmoordterroriste werd door op 9 november haar bomauto in Bagdad tot ontploffing te brengen (De Stoop, 2010). Professor Coolsaet (2015) wijst er zelfs op dat reeds in de jaren tachtig, met de oorlog tegen het Sovjetleger in Afghanistan en de burgeroorlog in Bosnië, sprake was van buitenlandse Europese strijders, waaronder Belgen die in 2001 betrokken waren bij de moord op commandant Massoud in Afghanistan. Het fenomeen van gewelddadige radicalisering is dus niet nieuw, al merkt Coolsaet op dat de Syriëstrijders toch verschillen vertonen ten opzichte van de vorige generatie van buitenlandse strijders: ze zijn jonger, ze kennen een korte indoctrinatieperiode en hebben vaak een beperkte religieuze bagage.

Het ontwaken van de Syriëstrijder/-ganger

De eerste signalen van deze vorm van gewelddadige radicalisering werden, niet toevallig, het eerst vastgesteld in de regio's waar rekruterende cellen het hardst actief waren (i.e. Antwerpen, Vilvoorde en de Brusselse deelgemeenten). In juni 2012 zien we een eerste symbolisch protest dat vanuit radicaal religieus oogpunt ontstaat in de Brusselse gemeente Molenbeek naar aanleiding van een politiecontrole en arrestatie van een vrouw in nikab. Die dag worden jongeren gemobiliseerd via sms om te protesteren tegen het onrecht dat een moslimvrouw eerder die dag werd aangedaan, waarna rellen ontstaan tussen moslimjongeren en de politiediensten. Enkele maanden later breken opnieuw rellen uit, ditmaal in de Antwerpse deelgemeente Borgerhout alwaar moslimjongeren, gesteund door leden van Sharia4Belgium, protesteren tegen de anti-islam film 'Innocence of Muslims'. De protesten resulteren in rellen met de Antwerpse politiediensten en monden uit in arrestaties waarbij 230 jongeren worden opgepakt. Woordvoerder van de groep is Fouad Belkacem, alias Abu Imran, die naar het beeld van Anjem Choudary (stichter Sharia4UK) een Belgische cel opricht en als haatprediker diverse malen in de straten van Antwerpen en Vilvoorde wordt gesignaleerd. Naast zijn veroordelingen voor inbraak en weerspanningheid in 2002, 2004 en 2007, werd hij in 2015 veroordeeld tot 12 jaar gevangenisstraf voor het rekruteren van jongeren voor de gewapende strijd. Deze veroordeling kwam mogelijks te laat wanneer we kijken naar de grote uitstroom die België heeft gekend.

Bij het opmaken van de tussentijdse balans in 2016 haalde het OCAD aan dat België een totaal van 457 Syriëstrijders kent, waarvan de helft (266) in de zomer van 2016 nog actief was in het oorlogsgebied (Clerix, 2016). Uit de resultaten blijkt dat de Syrië-problematiek het aantal terrorismedossiers sterk heeft doen toenemen. Zo haalt Federaal procureur Van Leeuw aan dat er 145 gevangenen werden opgesloten in het kader van

een terrorismedossier, waarvan 32 teruggekeerde strijders (Clerix, 2016). Wanneer de cijfers van de Belgische vertrekkers in perspectief worden geplaatst ten opzichte van het inwonersaantal, wordt vastgesteld dat België in Europa het hoogste aantal vertrekkers (=41 per miljoen inwoners) aflevert. Deze statistieken en de resem aanslagen in Frankrijk en België hebben de druk op de Belgische beleidsmakers opgevoerd om werk te maken van een gedegen aanpak van het fenomeen.

Beleidsgerichte aanpak op diverse niveaus

De aanpak van extremisme en terrorisme vergt inspanningen van diverse partners in diverse stadia van het “radicaliseringsproces” (preventie, repressie en nazorg). In het kader van het bestrijden van radicalisering wordt binnen de Belgische federale gouvernementele structuur een opdeling gemaakt naar federale materie (= het repressieve luik met verantwoordelijkheden inzake justitie, veiligheid, defensie, financiën, buitenlandse zaken, etc.) en regionale materie (= preventieve luik met verantwoordelijkheden inzake huisvesting, onderwijs, welzijn, integratie, etc.). Beide niveaus vormen een belangrijke schakel in de brede aanpak van het fenomeen en ageren ter ondersteuning van het lokale niveau. Op lokaal niveau komen de diverse bevoegdheden immers samen op het vlak van ruimtelijke ordening, leefmilieu, cultuur, sport, jeugd, openbare werken, welzijn, burgerlijke stand, etc. Bovendien vervult de burgemeester, als bestuurlijk hoofd van de politie, een cruciale rol als eindverantwoordelijke voor de openbare orde en veiligheid.

Beleidsmatig valt op te merken dat de eerste initiatieven rond bestrijding van terrorisme zich ontwikkelen in de nasleep van 9/11, en de aanslagen in Madrid en Londen. In 2015 wordt een eerste actieplan radicalisme geschreven dat zich voornamelijk richt op het coördineren en harmoniseren van de werkzaamheden van de veiligheidsdiensten en de politiediensten. Uit dit plan zijn een aantal gespecialiseerde structuren gegroeid, waaronder de Unit Radicalisme (Unit R) binnen het Ministerie van Binnenlandse Zaken. Deze dienst is belast met de federale coördinatie van de initiatieven voor preventie en beheersing van gewelddadige radicalisering. Een belangrijk strategisch beleidsdocument vormt daarbij het in april 2013 opgestelde Federaal Preventieprogramma van Gewelddadige Radicalisering. Dit nationaal preventieprogramma omvat zes assen waar wordt op ingezet, namelijk: kennisvergaring, wegwerken voedingsbodemp, verhogen weerbaarheid, ondersteuning, kennisontwikkeling en preventie in de gevangeniscontext. Naast de Unit Radicalisme, heeft het plan R ook twee taskforces gegenereerd, namelijk het nationale en het lokale taskforce. Aanvankelijk werd enkel voorzien in een Nationaal Taskforce (NTF), hetgeen als strategisch stuurcomité, onder leiding van het OCAD¹, instaat voor de verzameling en uitwisseling van informatie. Deze informatie wordt verzameld in de Joint Information Box (JIB) die wordt beheerd door het OCAD. Na enige tijd werd deze NTF, versterkt met de installaties van diverse Lokale Taskforces (LTF) op het niveau van het gerechtelijke arrondissement. Deze LTF's worden georganiseerd in aanwezigheid van lokale en federale politie, inlichtingendiensten, OCAD en eventueel het lokale parket (Vincke et al., 2016).

¹ De NTF brengt volgende actoren samen: federale procureur, de federale politie, de Staatsveiligheid, de Algemene Dienst Inlichting en Veiligheid van de Krijgsmacht, de FOD Binnenlandse Zaken, de FOD Buitenlandse Zaken, de Algemene Directie Crisiscentrum, de Permanente Commissie van de lokale politie, de Cel voor Financiële Informatieverwerking (CFI) en de Dienst Vreemdelingenzaken.

Naast de coördinerende preventieve rol, heeft het federale niveau, zoals aangegeven, voornamelijk een repressieve rol te spelen in de aanpak van de problematiek. Binnen die aanpak valt een duidelijke reactieve aanpak op te merken, gerelateerd aan de aanslagen in Europa. Zo stelde Premier Michel in januari 2015, na de aanslagen op Charlie Hebdo en de verijdelde aanslagen in Verviers, 12 maatregelen voor in het kader van de “strijd tegen terrorisme” waaronder de intrekking van de nationaliteit, strafbaarstelling betreffende de verplaatsing naar het buitenland voor terroristische doeleinden, inzet leger voor toezichtopdrachten, etc. Na de aanslagen in Parijs van 13 november 2015 werden deze 12 maatregelen verder versterkt met 18 additionele maatregelen (o.a. versterkte grenscontrole, afschaffing prepaidkaarten, specifiek actieplan Molenbeek, etc.). De laatste maatregel “deelname op het internationale toneel aan de strijd tegen IS” maakte duidelijk dat België, naast o.a. Frankrijk zich engageerde in de “Nous sommes en guerre” politiek. Naast de reactieve initiatieven valt op te merken dat er tevens is nagedacht over strategische beleidsmaatregelen op lange termijn. Zo werd op 7 juni 2016 de kadernota integrale veiligheid gerealiseerd met onder 4.1. als strategische doelstelling het creëren en waarborgen van een veiligere samenleving door de individuele en maatschappelijke impact van radicalisering en terrorisme te beperken, mits een ketengerichte, integrale en geïntegreerde benadering, ontwikkeling van een ‘knowledge’ en ‘evidence-based’ beleid dat komt tot een op maat gerichte aanpak.

Op gemeenschapsniveau zijn de federatie Wallonië-Brussel en de Vlaamse gemeenschap sinds 2015 van start gegaan met het opstellen van concrete actieplannen. Vanuit de federatie Wallonië-Brussel werd het plan “Initiatives de prévention du radicalisme et du bien-vivre ensemble” in januari 2015 gelanceerd. Het plan stelt drie transversale acties voorop in het kader van preventie, namelijk de oprichting van een netwerk antiradicalisme of ‘Réseau AntiRadicalisme’ (RAR), deelname aan de nationale preventiestrategie en uitbouwen van versterkte acties in kader van racisme, discriminatie, antisemitisme en islamofobie. Daarnaast heeft de federatie nieuwe diensten geïnstalleerd om naaste familieleden van slachtoffers van radicalisme te helpen én heeft men een groen nummer geïnstalleerd om familieleden door te verwijzen naar de relevantie diensten (Vincke et al., 2016). Gelijkaardige acties hebben zich op Vlaams niveau uitgerold in het kader van het “Vlaams actieplan ter preventie van radicaliseringsprocessen die kunnen leiden tot extremisme en terrorisme”. De focus van het plan ligt op informatiedeling, betere samenwerking en sterkere coördinatie. De coördinatie van het plan ligt in handen van het agentschap Binnenlands Bestuur dat samen met de bevoegde beleidsdomeinen (onderwijs, welzijn, jeugd, werk), het agentschap integratie & inburgering, FOD-justitie, de Vlaamse Gemeenschapscommissie (VGC) en de Vereniging voor Vlaamse Steden en Gemeenten (VMSG) instaat voor de opvolging en evaluatie van het actieplan. Deze opvolging is noodzakelijk aangezien het plan ruim 40 concrete maatregelen omvat binnen 11 actiepunten. De maatregelen hebben onder meer betrekking op ondersteuning van steden en gemeenten, ondersteuning van leerkrachten en ouders, het versterken van de weerbaarheid en het ondersteunen van de zoektocht naar een eigen identiteit.

Een laatste en belangrijke actor binnen de beleidsaanpak is de lokale overheid. Binnen de aanpak van het fenomeen hebben beleidsmakers de lokale besturen een regierol toebedeeld. Deze regierol wordt lokale besturen toegekend aangezien ze als overheid het dichtst bij de burgers staat en het snelst kunnen reageren wanneer personen of groepen dreigen te radicaliseren. Daarenboven ageren zij als een lokaal aanspreekpunt voor burgers en de verschillende lokale diensten en organisaties die met de thematiek

worden geconfronteerd (Van Broekhoven en Gielen, 2015). Deze regierol komt onder meer ter sprake in de omzendbrief van de Minister van Binnenlandse zaken en Minister van Justitie aangaande de opvolging van Foreign Terrorist Fighters. Die stelt dat de burgemeester binnen de gemeente wordt verzocht om een Lokale Integrale Veiligheidsceel (LIVC) te installeren met enerzijds lokale veiligheidsactoren en anderzijds sociale preventieve actoren met als gezamenlijk doel het beschermen van de openbare veiligheid tegen potentiële dreigingen. Deze omzendbrief is niet afdwingbaar en vormt een richtlijn, waardoor het LIVC lokaal invulling krijgt betreffende samenstelling, deontologische code inzake informatie-uitwisseling en finaliteit. Binnen de lokale aanpak van het fenomeen worden steden en gemeenten ondersteund door tijdelijke subsidiekanalen, waardoor het voor lokale besturen vaak moeilijk is om lange termijn doelstelling in te plannen en de aanpak lokaal een eigen vorm aanneemt.

Bijdragen

De bijdragen van dit themanummer kunnen opgedeeld worden in zes onderdelen. We beginnen met drie bijdragen die zich toespitsen op het fenomeen “gewelddadige radicalisering” waarbij wordt stilgestaan bij het concept, zijn diverse uitingsvormen (waaronder extreemrechts) en de manier waarop radicalisering ook via het internet en sociale media verder vorm krijgt. Vervolgens geven we het woord aan enkele experts die op lokaal niveau werkzaam zijn rond het thema. Zoals eerder aangehaald ligt de regie in handen van lokale besturen. Vanuit hun ervaringen kunnen we beter aanvoelen wat de sociale uitdagingen zijn en wat er wel én niet lijkt te werken aangaande de aanpak van radicalisering. Na de lokale experts geven we het woord aan de politiediensten om hun ervaringen, pionierswerk en huidig professionalisme te evalueren. Tevens gaan ze in op een alternatieve pullfactor voor radicalisering, met name de huidige instroom van asielzoekers. Van het harde politiewerk maken we de sprong naar een hulpverleningsperspectief waarin we een ander stukje van de puzzel in beeld brengen. Naast het repressieve luik, is ook nood aan verbinding, inclusie, gemeenschapsvorming en psychosociale ondersteuning voor jongeren, ouders van strijders, etc. Drie auteurs nemen ons mee en brengen vanuit hun hulpverleningsblik een zicht op het werken met mensen aan de ideologische rand van de samenleving. Een laatste woord van experts geven we aan twee buitenlandse auteurs die ons inzicht schenken in goede politiepraktijken uit Denemarken (samenwerking tussen politie en preventiediensten binnen het Aarhus model) en Canada. Het themanummer sluit af met bijdragen van Prof. Em. Rik Coolsaet en Wouter Klem. Vanuit academische perspectief reflecteren ze over de uitdagingen, noden, behoeften en visie van de experts.

Het fenomeen “gewelddadige radicalisering”

In de eerste bijdrage getiteld *Ze hebben het op ons gemunt, maar wie zijn het nu weer? De telkens wisselende fenomenen van terrorisme, radicalisering, extremisme en fanatisme* behandelt Professor Bob de Graaff de conceptuele verwarring over begrippen als terrorisme, radicalisering en extremisme. Gebrek aan duiding en definitie staat al decennialang een meer succesvolle preventieve en repressieve aanpak van terrorisme of jihadgang in de weg. Gaat het over een crimineel fenomeen? Ligt het accent op de bedreiging van de democratische rechtsorde? Hebben we het over een vorm van oorlogsvoering, een beveiligingsissue, of over een maatschappelijk probleem? Met al deze verschillende invalshoeken, uiteenlopende visies van veel verschillende partijen

met eigen agenda's en doelstellingen is een amorfe, veelvormige 'vijand' gecreëerd, betoogt De Graaff. De aanpak van dit *wicked problem* zoekt hij vooraleerst in 'een ander verhaal', een communicatieve inspanning om te her-framen hoe de samenleving tegen radicalisering en terrorisme aankijkt. Niet een *counternarrative* – zoals in beleidsstukken dikwijls wordt benadrukt – want hierdoor verhardden juist de stellingen. Maar een verbale de-escalatie en een totale transformatie van het bestaande discours. Simpelweg omdat een gemakkelijke 'oplossing' niet voorhanden is.

De tweede bijdrage van de hand van Maarten De Waele, getiteld *Aansluiten bij het 'grote fascistische monster'. Inzicht in het toetredingsproces van extreem-rechtse individuen* behandelt het extremisme van eigen bodem. De Waele gaat in zijn bijdrage op zoek naar de mechanismen en processen die een individu ertoe aanzetten om lid te worden van een extreem-rechtse groepering. Vertrekkend vanuit een theoretisch model bespreekt De Waele naast de push en pull factoren tevens de processen van framing (het mentale kader dat individuen proberen eigen te maken) en socialisatie (het sociale en emotionele element dat individuen met de groep bindt). Door in gesprek te gaan met (voormalige) leden van extreemrechtse groepering komt de auteur tot factoren die een cruciale rol spelen in de individuele levensloop.

In de derde bijdrage belicht Nele Schils, voormalig onderzoekster aan de Universiteit Gent, het fenomeen vanuit zijn virtuele context. In haar bijdrage gaat Schils op zoek naar verklaringen voor het gevaar dat lijkt uit te gaan van jongeren die worden ondergedompeld in een online gewelddadig extremistische omgeving en hierdoor zelf gewelddadig radicaliseren. Sinds zijn opkomst in de jaren 1990 is het internet wijdverspreid onder de algemene bevolking en een onmisbaar deel geworden van het dagelijks leven. Ook gewelddadig extremistische individuen en groepen maken dankbaar gebruik van de mogelijkheden die het internet biedt in termen van propaganda, rekrutering, netwerkvorming en gemeenschapsvorming. Beleidsmakers zijn dan ook in toenemende mate bezorgd over wat zij kunnen doen om online gewelddadige radicalisering en rekrutering tegen te gaan. In deze bijdrage heeft Schils als doel om een kort overzicht te geven van wat geweten is over de relatie tussen nieuwe sociale media/internet en gewelddadige radicalisering. Er wordt stilgestaan bij 1) hoe en waarvoor gewelddadig extremistische groepen het internet gebruiken, en 2) welke invloed blootstelling aan online gewelddadig extremistische inhoud heeft op jongeren. Ten slotte wordt er ook stilgestaan bij preventieve maatregelen.

Lokale realiteit en aanpak van het fenomeen

Bij het bespreken van de lokale realiteit en aanpak, kan niet voorbijgegaan worden aan de situatie in Molenbeek. Professor Johan Leman, tevens voorzitter van Foyer Molenbeek, bespreekt in zijn essay de evolutie van de sociale problematiek in Molenbeek. Leman werkt sedert 1981 als antropoloog, waarbij hij vanuit een sociale betrokkenheid dagdagelijks aanwezig is in de straten van Molenbeek. Als uitgangspunt hanteert de auteur een reconstructie van het gewelddadige jihadisme en de aantrekkingskracht ervan zoals het zich in Molenbeek heeft kunnen vestigen. Als sociale uitdagingen zullen hier vermeld worden: huisvesting, lage scholingsgraad, werkloosheid en andere. Uiteraard bevatten de sociale uitdagingen in Molenbeek nog andere belangrijke luiken die niet worden vermeld, zoals de hoge mortaliteit, de luchtvervuiling, maar deze worden in dit bestek niet behandeld. Aansluitend wordt naar een verklaring gezocht voor wat men

de mentaliteit van omertà noemt. Tenslotte wordt kort vermeld wat volgens de auteur de uitdagingen zijn, wil men het ‘negatief klimaat’ keren.

Van Molenbeek maken we een rit naar Mechelen, maar blijven we het fenomeen bekijken vanuit een antropologische scope. Auteur Alexander Van Leuven is als lokale medewerker bij de stad aangesteld inzake positieve identiteitsontwikkeling en de preventie van radicalisering. In tegenstelling tot andere steden, heeft Mechelen geen Syriëgangers. De aanpak van radicalisering lijkt er te werken. In zijn bijdrage zoomt Van Leuven consecutief in op drie delen van die aanpak: theorie, praktijk en beleid. Het theoretisch kader kiest voor een brede kijk op radicalisering als proces en neemt maatschappelijke vervreemding als de crux van dat proces. De aanpak beslaat vervolgens acties in de hele veiligheidsketen. Waarbij op individueel niveau vooral preventief wordt gewerkt, maar op collectief niveau ook proactief maatschappelijke instituties worden versterkt in het aanpakken van maatschappelijke vervreemding. Het beleid tenslotte stelt zich op als regisseur en zet in op de versterking van hoogkwalitatieve grassroots initiatieven, vanuit een verbindend objectief. Concluderend zien we in de lokale context een sterk en actief sociaal weefsel, dat grotendeels wordt gesteund door het stadsbestuur, maar niet immuun is voor bovenlokale tendensen in samenleving, media en beleidsvoering.

In een laatste bijdrage onder de noemer lokale realiteit gaan we van Mechelen naar het Nederlandse Arnhem waar hoofdinspecteur Erwin Kerstens in zijn bijdrage ingaat op de lokale en mondiale strijd tegen het jihadisme. Kerstens geeft aan dat er geen gebaande paden zijn waarlangs de overheid zich kan begeven. De strijd tegen het jihadisme is complex en vraagt om een integrale aanpak. Bestuurlijke maatregelen als het innemen van een paspoort bleken volstrekt onvoldoende. In dit artikel wordt beschreven op welke wijze de Eenheid Oost-Nederland vorm en inhoud geeft aan dit thema. Waarbij ingezoomd wordt op de rol van de lokale overheid, het Openbaar Ministerie en de Politie. Door het bestuderen van documenten en open intervallen met stakeholders is een beeld ontstaan over de aanpak van het jihadisme in de Eenheid Oost-Nederland. Geconcludeerd kan worden dat daar waar het lokale Bestuur de regierol op dit thema daadwerkelijk pakt, dit de grootste succesfactor is in de strijd tegen het jihadisme.

Uitdagingen voor de politie

Strategisch analist bij de Nationale politie, Alexandra Jones, focust in *Van pioniers naar professionals* op de uitdagingen in het kader van terrorismeonderzoeken. In 2013 begon Politie Den Haag het grootste onderzoek inzake misdrijven met terroristisch oogmerk in de Nederlandse geschiedenis. Het bijzondere van dit Context-onderzoek is de wijze waarop vanuit dit strafvorderlijke onderzoek een compleet nieuwe, integrale aanpak van contraterorisme, extremisme en radicalisering in Nederland is ontwikkeld. Jones wil in haar bijdrage een conceptueel kader schetsen dat verklaart waarom het onderzoeksteam succesvol heeft kunnen zijn. Uitgangspunt is onderzoek naar de veranderingen die vernetwerkte organisaties zoals de jihadistische beweging in Nederland, hebben doorgemaakt: van klassieke piramidale structuren naar de hoog dynamische en platte zwermen van vandaag. De verzameling subjecten is in veel gevallen ongrijpbaar voor een rechte team met een strafvorderlijke opdracht. De integrale aanpak zoals ontwikkeld door het Context-team is een grote stap naar het formeren van een tegen-netwerk, dat net zo plat en wendbaar is als dat van de verdachten. Brede samenwerking, kennis en informatiedeling zijn hierin cruciale succesfactoren. Dit stelt de politie voor grote

uitdagingen. Om de dreigingen van de 21e eeuw het hoofd te kunnen bieden, zal de politie ingrijpende veranderingen in de eigen organisatie moeten durven doorvoeren.

Struik en collega's gaan in hun bijdrage *Identificatie en registratie van asielzoekers in Nederland* in op de uitdaging die de asielcrisis vormt voor politiediensten. Asielzoekers die Nederland binnenkomen, moeten zich aanmelden bij de Afdeling Vreemdelingen Identificatie Mensenhandel (AVIM) van de Nationale Politie. Ze worden in een opvanglocatie geplaatst en volgen een procedure van identificatie en registratie. Naast vaststelling van de identiteit van de asielzoeker is de procedure bedoeld om de kans te verkleinen dat criminelen, oorlogsmisdadigers of terroristen in Nederland een veilig heenkomen vinden. Dit traject heet de asielprocedure en de Nationale Politie speelt hierin een belangrijke rol. Struik en collega's gaan in deze bijdrage na, aan de hand van een rekenkundig model van een aantal instroomscenario's, in hoeverre het huidige systeem van de asielprocedure toekomstbestendig is en waar de knelpunten zitten. Het asielvraagstuk raakt steeds mee verweven met het terrorisme vraagstuk. De recente terroristische aanslagen in Europa zijn allemaal gepleegd door of met hulp van migranten die asiel hebben aangevraagd in Europa. Het is daarom van groot belang om de asielprocedure optimaal in te richten.

Hulpverleningsperspectief en geestelijke gezondheidszorg

In *Bijen vang je niet met azijn, maar met honing* schetsen senior onderzoeker Rob Witte en voorzitter van Think-Kabir Fatimazohra Hadjar – mede aan de hand van een fictieve, maar uit de realiteit samengestelde, casus – de werkwijze die Fatimazohra Hadjar hanteert in haar contacten met en ondersteuning van jongeren die veelal in een achterstandspositie verkeren. Deze 'overlevers' hebben vaak een gebrekkig of zelfs afwezig gevoel van eigenwaarde, veroorzaakt door een gebroken cirkel van moed, bestaande uit vier kernwaarden: ergens bij horen, bekwaamheid, onafhankelijkheid en onbaatzuchtigheid. Vaak wordt dit gebrek aan eigenwaarde 'voor de bühne' tenietgedaan door (over)compensatie in gedrag, denkbeelden en lüitingen tot en met asociaal, agressief, stoer, dreigend gedrag. Maar dit kan ook leiden tot terugtrekking uit of het afzetten tegen de samenleving. Mogelijke gevolgen kunnen criminaliteit, maar bijvoorbeeld ook radicalisering zijn. De genoemde kernwaarden van de cirkel van moed vormen de speerpunten voor Fatimazohra's aanpak, maar zijn dat ook voor de kwaliteitseisen die aan de hulpverlener zelf gesteld moeten worden.

Vanwege de recente terreuraanslagen in West-Europa staat ook binnen de hulpverlening het thema veiligheid bovenaan de agenda. Sociaal werker en forensisch therapeut Wouter Wanzele belicht de rol van hulpverlening in het voorkomen van radicalisering. De bril waardoor hulpverleners kijken, verschilt van de bril van politiemensen. Eerder dan een focus op repressie, kan de nadruk bij hulpverlening liggen op een positieve en sociaaleconomische benadering van veiligheid: verbinding, gemeenschapsvorming, solidariteit en werk(zekerheid) staan hierbij centraal. Vanuit praktijkervaring in de hulpverlening stelt de auteur de vraag hoe dit perspectief op veiligheid kan worden vertaald op drie niveaus. Op microniveau worden de mogelijkheden van het Good Lives Model belicht voor hulp aan (potentiële) plegers. Op mesoniveau wordt nader ingegaan op de verhouding tussen politiediensten en hulpverleningsorganisaties bij samenwerking in concrete dossiers. Op macroniveau worden kritische vragen getoetst vanuit hulpverlening aan het actieplan radicalisering van de Vlaamse regering. Ten slotte

suggerereert de auteur op dit niveau actiemethoden voor maatschappelijke beïnvloeding van veiligheid.

In de bijdrage *Een stukje van de puzzel* gaan strategisch adviseur Ursula De Vries en recherchepsycholoog Ellen Harbers in op de inzet van de regionale recherchepsycholoog bij de Nationale Politie inzake de aanpak van potentieel terroristisch geweld. De auteurs geven in hun artikel een beeld van de lokale politie-eenheid Oost-Nederland, die de mogelijkheden onderzoekt over de inzet van de recherchepsycholoog bij dit mondiale probleem. Eerdere incidenten laten zien dat psychosociale problemen en psychische kwetsbaarheid een significante rol spelen bij zowel radicalisering als terrorisme. De eenheid Oost-Nederland is derhalve van mening dat de recherchepsycholoog een belangrijke meerwaarde kan hebben bij de aanpak van potentieel terroristisch geweld. De kennis en ervaring die zij hebben op het gebied van risicotaxaties kunnen van grote waarde zijn in de lokale casuïstiek. De psychologische interpretatie van een persoonlijke levensloop kan, aan de hand van risico- en beschermende factoren voor geweld, handvatten bieden voor de aanpak van deze persoon.

Buitenlandse expertise

Om onze blik op de aanpak van het fenomeen te verruimen zijn aan het themanummer nog twee bijdragen toegevoegd die beroep doen op de expertise van buitenlandse actoren. Een eerste bijdrage van de hand van de Deense hoofdinspecteur Allan Aarslev en senior advisor Henning Mols gaat in op de aanpak die werd uitgewerkt in de Deense stad Aarhus. Binnen het Aarhus model hebben lokale actoren en de politie in 2007 de krachten gebundeld in de strijd tegen radicalisering en gewelddadig extremisme. Hun preventiestrategie staat intussen bekend en is specifiek gericht op 'home grown' terrorisme. In een korte Engelstalige bijdrage beschrijft Mols Henning dit model en de voordelen van de nauwe samenwerking tussen de verschillende maatschappelijke actoren in Aarhus. Kort samengevat, bouwt het Aarhusmodel verder op de klassieke initiatieven inzake criminaliteitspreventie, aangevuld met de expertise van een interdisciplinaire werkgroep inzake radicalisering. Daarbij zet men zowel in op algemene sensibilisering (via publieke ontmoetingen, infosessies voor middenveldorganisaties en lokale gemeenschappen, themadagen voor professionals, interactieve workshops in scholen, etc.) als op preventie van individuele risicogevalen.

Daarnaast staan de Canadese onderzoekers Laura Huey, Curt Taylor Griffith en Rose Ricciardelli ons te woord aangaande de manier van werken inzake Radicalisering en terroristische activiteiten in Canada, met specifieke focus op de Jihadi groeperingen. Vanuit het kader van inlichtingen-, veiligheids- en politiediensten, exploreren de onderzoekers de specifieke beleidsstrategieën en de antwoorden die worden geformuleerd in de strijd tegen terrorisme. Deze behelzen enerzijds antwoorden in het kader van inlichtingen, zoals de Canadian Security Intelligence Services of de Canadian Security Establishment, federale politiediensten en de Royal Canadian Mounted Police, die worden bijgestaan door provinciale diensten van de politie en internationale partners. Bij het in kaart brengen van de politionele reacties op diverse niveaus van beleidsorganisatie en hun connecties met gemeenschapsgerichte politie regelingen bediscussiëren de Canadese onderzoekers hoe het Canadese beleid momenteel het fenomeen van Radicalisering preventief tracht te voorkomen met als doel het beter inschatten van de huidige en toekomstige dreigingen.

Reflectiebijdragen

Het themanummer sluit af met reflectiebijdragen door Prof. Rik Coolsaet (Ere-gewoon hoogleraar Universiteit Gent en Senior Associate Fellow, EGMONT-Koninklijk Instituut voor Internationale Betrekkingen, Brussel) en Wouter Klem (Promovendus aan de Universiteit Utrecht). Beide academici geven hun ongezouten mening over de bijdragen die dit themanummer kleur hebben gegeven en reflecteren vanuit hun academisch denkkader over de geformuleerde inzichten en aanbevelingen.

Bronnen

ATRAN, S. 2007. 'Religion, suicide, terrorism, and the moral foundation of the world' (pp. 101-117), in: O. VILLAROYA & F.F. I Argimon (eds.), *Social brain matters: stances on the neurobiology of social cognition*. Amsterdam: Rodopi.

BELGA (2016, 22 maart), "De vraag was niet of, maar wanneer", De standaard, geraadpleegd op 22/10/2016 op http://www.standaard.be/cnt/dmf20160322_02196549

BOUHANA, N. & P.O.H. WIKSTRÖM. 2008. *Theorizing terrorism: terrorism as moral action*. University College London: London.

CLERIX, K. (2016, 31 augustus). "Databank met Syriëstrijders geeft haar geheimen prijs", *Knack*, 40-45.

COOLSAET, R. (2015). Wat drijft de Syriëstrijder? *Samenleving en politiek*, 22, 2-15.

DE STOOP, C. (2015). *Vrede zij met u zuster*, de jihad van Muriel, Amsterdam, De Bezige Bij.

EASTON, M., DE WAELE, M., SCHILS, N., PAUWELS, L., & VERHAGE, A. (2013). Is er plaats voor 'radicalisme' in onze democratische maatschappij? *Orde van de dag*, 62, 5-16.

GINKEL, B. VAN & E. ENTENNMANN (eds.) (2016) *The Foreign Fighters Phenomenon in the European Union: Profiles, Threats & Policies*. ICCT Research paper.

GULDENER, V.R. VAN & H.P. POTMAN. 2012. *5 jaar Lokale Projecten Polarisatie en Radicalisering. Resultaatinventarisatie over de periode 2007-2011*. Arnhem, Den Haag: KplusV Organisatieadvies, WODC.

KOP, N. & H. MOORS. 2015. 'Radicalisering en jihadisme: welke opgaven liggen bij de politie?' In: *Cogiscope*, 2, pp. 20-24.

MCCAULEY, C., & MOSKALENKO, S. (2008). Mechanisms of political radicalization: Pathways toward terrorism. *Terrorism and Political Violence*, 20(3), 415-433.

MOGHADDAM, F. M. (2005). The staircase to terrorism: a psychological exploration. *American Psychologist*, 60(2), 161.

MOORS, H. & M. DÜCKERS. 2016. 'Islamitische radicalisering en dreiging van terrorisme. De noodzaak tot verbinding tussen een veiligheids-, zorg- en welzijns perspectief'. In: *Cahier Politiestudies*, 40, pp. 217-234.

MOORS, H. 2010. 'Radicalen en de macht in Nederland'. In: *Justitiële Verkenningen*, 36:2, pp. 94-108.

NOORDEGRAAF, M., S. DOUGLAS, A. BOS & W. KLEM. 2016. *Gericht, gedragen en geborgd interventievermogen? Evaluatie van de nationale contraterrorisme-strategie 2011-2015*. Utrecht, Den Haag: USBO & Utrecht, WODC.

SAGEMAN, M. 2004. *Understanding terror networks*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

VAN BROEKHOVEN EN GIELEN (2015), *Handvatten voor een lokale aanpak van radicalisering*, Brussel: Vereniging voor Vlaamse Steden en Gemeenten (VVSG) vzw.

VINCKE (2016), Dossier: Organen en maatregelen in de strijd tegen radicalisme, *Nieuwsbrief Steden en Gemeenten van Brussel-Hoofdstad*, maart/april, Brussel: Vereniging van de Stad en de Gemeenten van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (VSGB) vzw.

WITTE, R. & M. JACOBS (m.m.v. I. Muis). 2015. *Met brede(re) ervaring de toekomst in. Tien jaar beleid en praktijk van signalering en aanpak radicalisering in Amsterdam, Rotterdam en Den Haag*. Den Haag: EMMA Experts in Media en Maatschappij.